

OSMANLI HATTATLARININ MÜREKKEBAT MEŞKLERİNDE YAZDIKLARI METİNLER

Doç. Dr. Mehmet **MEMİŞ**
orcid.org/0000-0002-7962-3782

ÖZET

Osmanlı döneminde hat sanatı eğitimi, usta-çırak ilişkisi içinde, “Meşk” usulü ile yürütülmüştür. Günümüze ulaşan meşk murakkaları, hocaların talebe çalışmalarına yaptıkları çıkartmalar, bu hususta takip edilen yöntem ve izlenen yol hakkında yeteri kadar fikir vermektedir. Belli bir düzen ve disiplin içinde devam eden bu eğitimin “Müfredat” ve “Mürekkabat” olmak üzere birbirini takip eden iki merhalede yapıldığı anlaşılmaktadır. Müstakil harflerin ve ikili olarak birbiri ile bitişik şekillerinin çalışıldığı müfredat aşamasından sonra, daha uzun metinlerin yazıldığı, satır kompozisyonu mahiyetindeki çalışmaları içeren mürekkebat kısmı gelir. Bu makalede, hattatların mürekkebat aşamasında yazdıkları metinler ele alınmıştır. Bazı duâ ve hadisler, yazı hakkında hikmetli sözler, Hz. Peygamber sevgisini işleyen hilye ve kasideler bu metinleri oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hat sanatı, hattat, meşk, mürekkebat meşki.

ABSTRACT

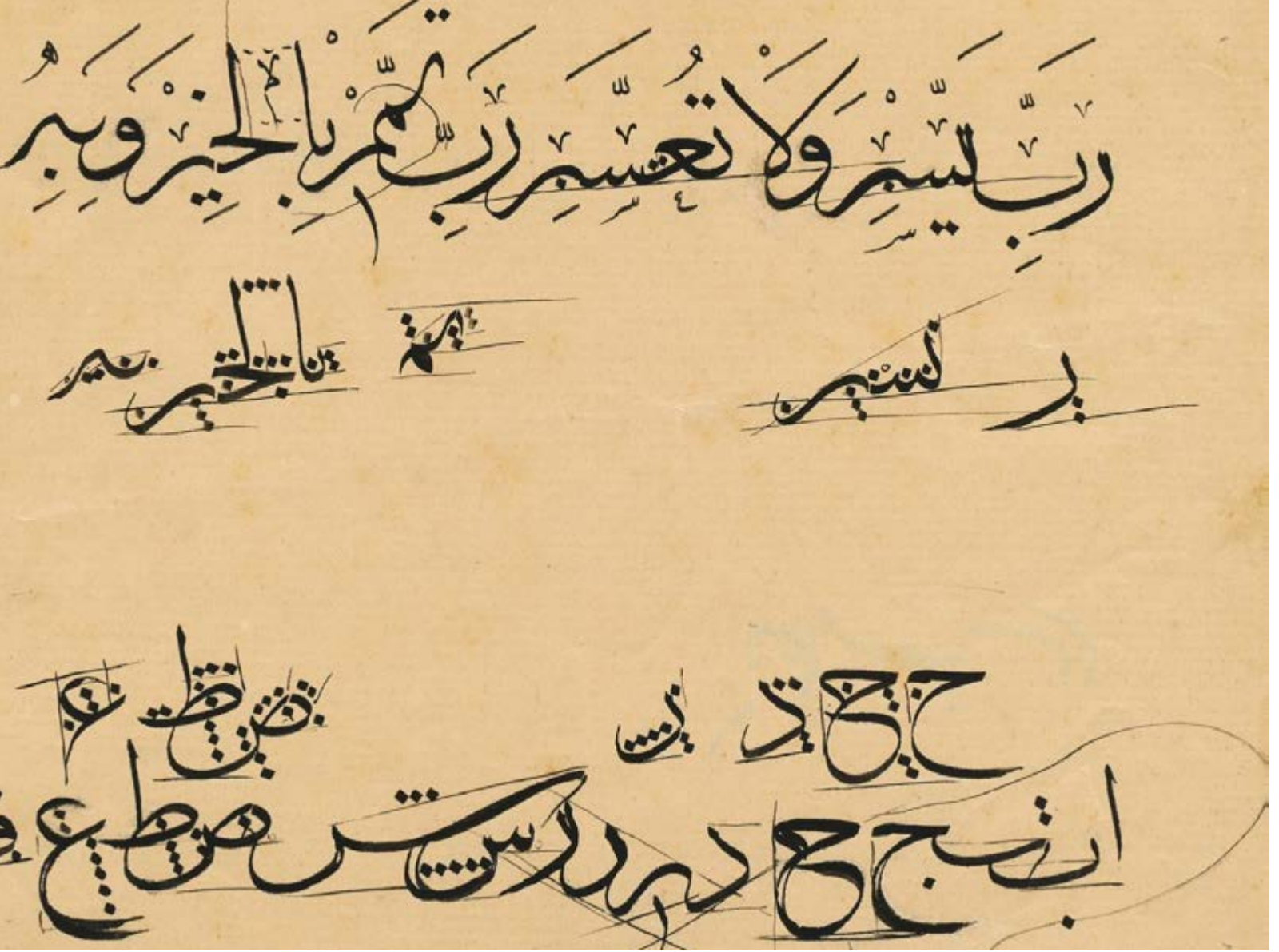
THE TEXTS WRITTEN BY OTTOMAN CALLIGRAPHERS IN COMPOSITION EXERCISES

Calligraphy is an art, which is studied in a master-apprentice relation by using the way of meshk. The meshk albums and corrections that masters made to the apprentices' works give enough idea about the method and the way to be followed in this matter. It is understood that this training, which continues in a certain order and discipline, is carried out in two successive stages, “component” and “composition”. After the component section in which the letters and the forms of the bilateral combination are studied, in the studies of composition, some longer texts are written in order to learn the line arrangement. In this article, the texts written by calligraphers in composition meshks are examined. Some prayers and hadiths, wise words about calligraphy, Hilye (texts describing the Prophet Muhammed) and poetry about the love of the Prophet Muhammed constitute these texts.

Keywords: Islamic calligraphy, calligrapher, calligraphy exercises, composition meshk.

Görsel 1.
Hattat Halim Özyazıcı'nın, talebesi Saim Özel'in çalışmasına yaptığı çıkartmalar. (M. Memiş Fotoğraf Arşivi)

Arapça bir kelime olan “Meşk” hat sanatında bir hocanın, çalışması için talebesine verdiği örnekleri ifade etmektedir. Model alınan bu örnekleri taklit ederek yapılan alıştırma “Meşk etmek” denir. Bu tabir öğrenmek ve öğretmek amacıyla yapılan dersi ve birlikte çalışmayı da kapsamakta olup “Meşk vermek” ders vermek, “Meşk almak” ise ders almak anlamında kullanılır (Pakalın, 1993, s. 492; Derman, 2002, s. 37; Serin. 2004, s. 372).

Osmanlı döneminde gerek resmi kurumlarda gerekse vakıf müesseselerinde ve hattatların fahrî olarak yürüttükleri derslerde hat sanatının eğitim ve öğretiminin usta-çırak

ilişkisi içinde, meşk usulüyle yürütüldüğü bilinmektedir. Bir hocadan hüsn-i hat meşkine başlayan talebe, verilen dersi aynen taklide çalışarak ders vaktinde yazısını hocasına gösterir, hocası da hatalı bulduğu harf veya kelimelerin hemen altına doğru şekillerini yazarak nokta ölçülerine ve kaidelerine işaret eder. Bunlara “Çıkartma” denir (Görsel 1). Talebe hocasının tarif ve tavsiyeleri doğrultusunda aynı bölümü tekrar çalışıp yazarak bir sonraki derse getirir. Çalışılan ders istenilen seviyeye gelene kadar aynı şekilde devam edilir. Bu usulde yapılan dersler, müfredât ve mürekkebât olmak üzere iki aşamada yürütülmüştür.

Görsel 2.
Sülüs ve nesih
"hurûfat" meşki.
Kazasker Mustafa
İzzet Efendi'nin
Sülüs ve Nesih
Meşk Murakkai.
(1996). Kubbealtı
Neşriyatı. s. 5.

Görsel 3.
Mehmet Şevki
Efendi'nin sülüs-
nesih mürekkebat
meşkları. Şevki
Efendi'nin Sülüs
Nesih Meşk
Murakkai. (2000).
İstanbul: Kubbealtı
Neşriyatı. s. 18.

Görsel 4. Mehmed
Es'ad Yesârî'nin ta'lik
meşk murakkai.
Derman, M. U. (2002).
Sakıp Sabancı Müzesi
Hat Koleksiyonundan
Seçmeler, İstanbul:
Sabancı Üniversitesi
Sakıp Sabancı Müzesi.
s. 125.

A. Müfredat Meşkları

Müfredat meşki ayrı ayrı harflerin ve ikili olarak birbirleriyle bitişik şekillerinin çalışıldığı merhaledir. Sülüs-nesih dallarında müfredat meşkine harflerden önce "Rabbi yessir ve lâ tuassir Rabbi temmim bi'l-hayr" duâsı ile başlamak adet olmuştur (Görsel 1). Böylece uzun ve zahmetli bir çalışmaya "Rabbim kolaylaştır, zorlaştırma, hayırla ve yardımınla tamam eyle!" niyazı ile Allah'tan yardım dileyerek başlanmış olur. Bu ibâre hat öğretiminde aşılması gereken ilk ba-

raj mahiyeti de taşır. Yani meşke başlayan talebenin sabrı, istidat ve kabiliyeti müsait ise bu barajı geçip derse devam edebilecek, değilse hem kendisinin hem de hocasının emeğini zayi etmemek için burada bırakacaktır. Nesih meşklerinde "Rabbi yessir..." duası yerine "Besmele" ile, bazen de doğrudan harflerle başlanıldığı da görülmektedir.

Sülüs ve nesih yazıları her ikisinden birer satır yazılmak suretiyle genellikle birlikte çalışılmış ve aynı hoca tarafından gösterilmiştir. Farklı zamanlarda ayrı hocalardan meşkedil-

Görsel 5. Sülüs-nesih mürekkebat meşikleri. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sülüs ve Nesih Meşk Murakkası. (1996). Kubbealtı Neşriyatı. s. 19.

diği de olmuştur. Bazen de önce biriyle başlayıp daha sonra ikincisi eklenerek devam edilir. “*Rabbi yessir...*” duasından sonra her iki yazı türüyle de alt alta ayrı satırlar hâlinde *elifbâ*'daki harfler teker teker yazılır. Nokta ile değişen harflerden birinin yazılması kâfidir. Bir harfin başka şekillerde yazılışları varsa o şekilleri de ayrıca gösterilir (Görsel 2). Bundan sonra yine elifbadaki sıraya göre her harfin diğer harflerle bitişik şekilleri çalışılır. Ancak elif, dal, re, vav gibi başta bitişmeyen bazı harfler yazılmadığı gibi şekilleri aynı olup nokta ile değişen harflerden de yalnızca ilk gelenle diğer harflerin bitişik şekilleri çalışılır.

Ta'lik hattı¹ çoğunlukla başka bir hocadan ders alarak ayrıca öğrenilir. Çünkü birçok dalda aynı kudrette yazmak ve ders vermek mümkün değildir. Nitekim meşhur Osmanlı hattatlarının kimi sülüs-nesih, kimi ta'likte, kimi de celi

yazılarda üstünlük göstermişlerdir. Ta'lik öğretiminde de müfredât aşamasında hemen hemen aynı yol takip edilmiştir. Yalnız meşke harflerle başlanıp beraberinde başka bir yazı çeşidi olmaksızın dersler yürütülmüştür.

Divânî, celi divânî ve tuğra Divân-ı Hümâyûn'da öğretilen yazılardır. Rika ise el yazısı olarak önce mekteplerde, daha sonra da resmî dâirelerde daha kısa zamanda öğrenilmiştir (Derman, 2002, s. 38). Yetenekli çocuklara güzel yazı öğretmek amacıyla sıbyan mektepleri programlarında yazı meşki derslerinin bulunduğu bazı vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Tanzimat devrinde ibtidâî, rüşdî, idâdî mekteplerinin programlarında da hüsn-i hat meşki mevcuttu (Serin, 2004, s. 372). Divânî, celi divânî ve rika yazılarının müfredat meşklerinde de önce harflerle başlayıp aynı yolun izlendiği görülmektedir.

1 İran menşeli ta'lik hattındaki karışıklık ve düzensizliklerin giderilmesi ile 14. yüzyılın ikinci yarısında yine İrandaki gelişen nesta'lik hattı Osmanlı muhitinde ta'lik adıyla kullanılmaya başlanmıştır. Karışıklığı önlemek için eski ta'lik yazı kadim ta'lik olarak anılmış, ta'lik ismiyle nesta'lik kastedilmiştir (Bkz. Memiş, “Nesta'lik Hattı”, 2007, s. 30).

B. Mürekkebat Meşkleri

Hat meşki alanlar içinden sebat edemeyenler ve yeterli kabiliyeti bulunmayanlar, müfredat çalışmaları sırasında elenmiş olur. Bu merhaleyi aşanlar ise mürekkebat meşkleriyle devam ederler. Mürekkebat kelimesi; birleştirilmiş, terkip edilmiş anlamındaki “Mürekkap” kelimesinin çoğul hâlidir (Devellioğlu, 1992, s. 875). Yazı çalışması bakımından harflerin birleşmesi ile oluşan kelime ve cümleleri ifade eder. Bu aşamada satır düzeni, harf ve kelimelerin satır nizamına göre aldığı şekiller, kompozisyon kuralları, harflerin hareke ve tezyîni işaretlerin satır içinde yerleştirilmeleri öğretilir. Sülüs-nesih Arapça “*Temmeti'l-hurûf bi avni'llahi'l-melikir-raûf*” (Allahın yardımıyla harfler tamamlandı) ibaresi (Görsel 3), ta'likte ise Farsça “*Çün halâsî zi-müfredât âmed / Vakt-i meşk-i mürekkebât âmed*” (Müfredât tamamlanınca mürekkebât meşkinin vakti geldi.) beyti (Görsel 4) ilk meşk olarak yazılır. Mürekkebat meşki yazı öğreniminde zevkli fakat en güç safhadır. Çünkü her harfin ve kelimenin cümle içinde ve satır nizamında aldığı ayrı bir şekil, satıra mahsus bir bünyesi vardır (Serin, 2004, s. 374).

Bundan sonra ebced hurûfâtı², yazı hakkında hikmetli sözler, bazı duâ ve hadisler meşkedilir. Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen “*Yazı üstadın öğretişinde gizlidir. Kıvama ermesi çok yazmakla, devamı da İslam dini üzere olmakla sağlanır*” (Görsel 5). “*Çocuklarımıza yazı öğretiniz, çünkü yazı işlerin en önemlilerinden ve sevinçlerin en büyüklerindedir*”, “*Güzel yazı rızkın anahtarlarından*” gibi sözlerle, Yakut Mustâsımî'ye atfedilen: “*Hat cismâni aletlerle meydana getirilen rûhanî bir hendesedir, devamlı çalışmakla güçlenir, terk etmekle zayıflar*” anlamındaki cümle, “*Sübhanek*” duası ve “*Eûzü-Besmele*” yazılır. Bilahere bazı uzun kasideler ve hilye-i şerife gibi metinler de yazılarak hattat adayının satır nizamında yazı yazma becerisi geliştirilir. Başka örnekleri de bulunmakla Osmanlı hattatlarının mürekkebat meşklerinde en fazla tercih ettikleri metinler şunlardır:

2 Ebced, Arap harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemini ifade etmektedir. Aslında alfabeledi harflerin kolaylıkla hatırd tutulmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir formül olup gerçekte bir anlamı bulunmayan kelimelerinin ilki “Ebced” şeklinde okunduğu için bu adla anılmaktadır. (Bkz. Uzun, Ebced, 1994, s. 68).

Görsel 6. Kazasker Mustafa İzzet'in sülüs-nesih hattıyla Ka'b bin Zühayr'in "Bürde" Kasidesinin son kısmı. Derman, M. U. (2002). *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi. s. 153.

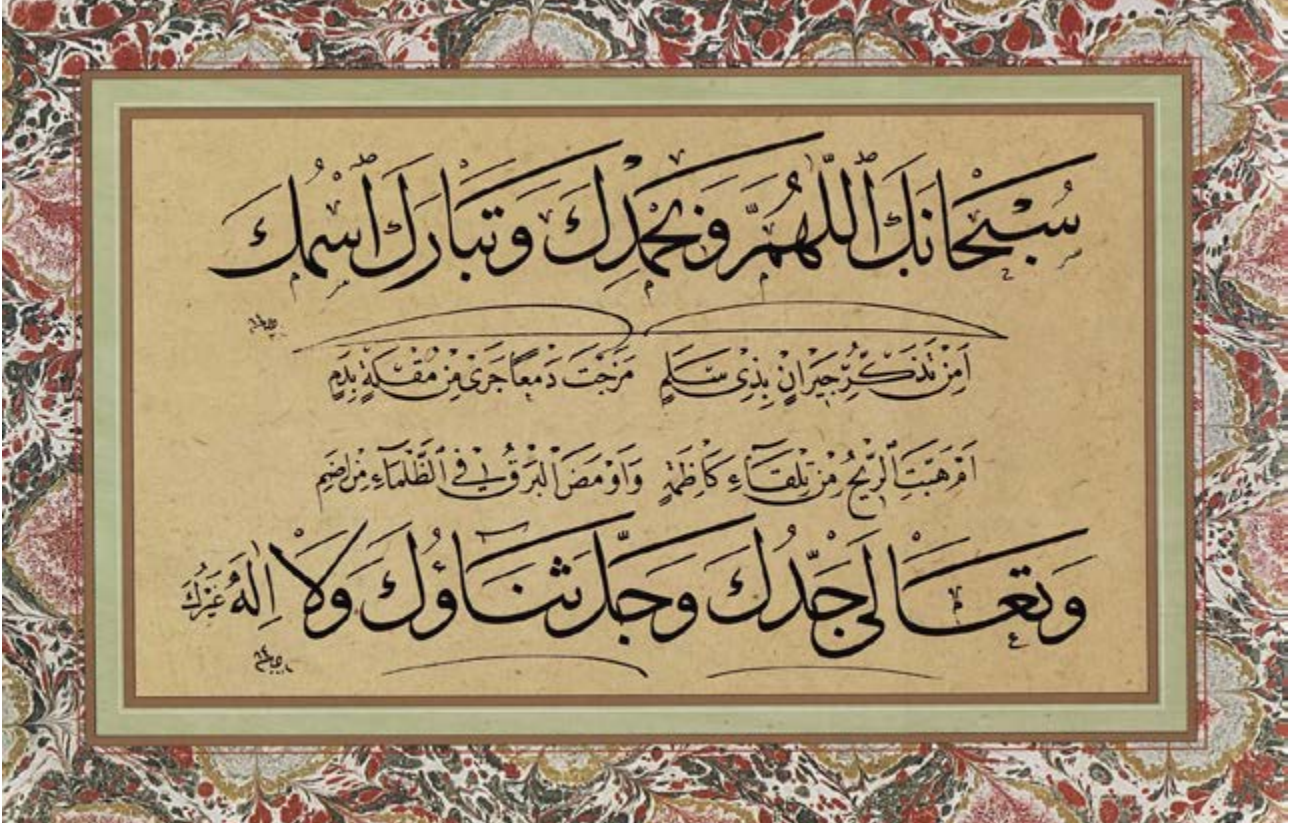

Görsel 7. "Kaside-i Bürde" nin ilk beyitleri. (M. Memiş Fotoğraf Arşivi)

1. Kaside-i Bürde (Ka'b bin Zühayr)

Sülüs-nesih mürekkebat meşklerinde seçilen metinlerden biri Ka'b bin Zühayr'in "El-Kasidetü'l-Bürde" (Bânet Sû'âd) adlı eseridir. Rivayete göre Arap şairi Ka'b, kardeşi Büceyr'in Müslüman olması üzerine onu ve Hz. Peygamberi hicveden bir şiir nazmeder. Hz. Peygamber'in Ka'b'ın kanının helal olduğunu söylemesi üzerine Büceyr kardeşine mektup göndererek Resûl-i Ekrem'in pişman olup huzura gelenleri affettiğini bildirir. Medine'ye giden Ka'b bir sabah namazı vakti Mescidi Nebevi'ye girip yüzü örtülü olarak Hz. Peygamber'in huzuruna çıkar. Ka'b'ın tövbe edip İslam'ı kabul etmek üzere huzura gelmek istediğini, onu kabul edip edemeyeceğini sorar. Olumlu cevap alınca yüzündeki örtüyü açarak kendisinin Ka'b olduğunu söyler ve ona karşı bizzat bir şiir okur. Bundan memnun kalan Hz. Peygamber de sırtındaki hırkasını çıkarıp Ka'b bin Zühayr'e hediye etmiş (Omuzlarına koymuş veya giydirmiştir). (Uğur, 1999, s. 7; Demirayak, 2001, s. 567). Bu sebeple *el-Kasidetü'l-Bürde* (Hırka kasidesi) adıyla tanınan bu metin hattatlar tarafından kı'ta ya da murakka' şeklinde birçok defa yazılmıştır (Görsel 6).

Görsel 8.
Mehmet Şevki Efendi'nin sülüs hattıyla 'Sübhanek' duâsı ve nesih hattıyla el-Bûsîri'nin 'Kaside-i Bürde'si. Şevki Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakka. (2000). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. s. 20.

Başlangıç ifadesinden dolayı "Bânet Suâd" (Görsel 7) adıyla da anılan kasidenin 1-14 beyitleri (Nesib bölümü) Suâd'ın ayrılığında bahseder. Suâd bir ceylandır. Şâir burada Suâd'ı sözünde durmayan, nasihat dinlemeyen vefasız dost simgesi olarak ele alır. Tasvir bölümünde (15-35 beyitler) kaside geleneğine uygun olarak memdûha ulaşmak üzere bindiği deveyi tasvir eder. Kasidenin medih bölümü (43-53 beyitleri) özür beyanı ve Hz. Muhammed'le muhacirleri medih olmak üzere iki kısımdan oluşur. Ka'b Hz. Peygamber'in kendisini affetmesi hususunda kimseden yardım görmediğini, O'na kendisi hakkında birçok olumsuz şey söylediğini, ancak bunları dedikoducuların uydurduğunu, Hz. Peygamber'den ceza değil, af umduğunu söyledikten sonra onu övmeye başlar. Zamanımıza kadar İslam edebiyatında önemli bir yer işgal eden ve çeşitli dillere çevirileri yapılan kasidenin beyit sayısı hakkında da 55 ile 60 arasında değişen farklı rivayetler vardır. Edip ve şairler bu kaside üzerine şerh, nazire, tahmis ve taştir yapma konusunda adeta yarışmışlardır (Demirayak, 2001, s. 567).

Kasideye konu olan Hırka-i Saadete gelince Muaviye'nin söz konusu hırkayı Ka'b'ın vefatından sonra mirasçılarından satın aldığı ve halifeler tarafından önemli törenlerde giyildiği belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'ı fethedince Mekke Şerifi II. Berekât tarafından sultana bağlılığının nişanesi olarak Kahire'ye gönderilen Mekke'nin anahtarları ve diğer kutsal emanetlerle İstanbul'a getirilmiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nda, Mukaddes Emanetler Dairesinde korunmaktadır (Atasoy, 1998, s. 375). Diğer taraftan Moğol istilasında Hırka-i Şerif'in yakıldığına veya kaybolduğuna dair iddialar da bulunmaktadır (Aydın, 2016, s. 8).

2. Kaside-i Bürde (Muhammed b. Saîd el-Bûsîri)

Mısırlı şâir Muhammed b. Saîd el-Bûsîri'nin (Ö.695/1296), (?) Hz. Peygamber için yazdığı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Mehdi Hayril-Beriyye* adlı manzûmesi de *el-Kasidetü'l-Bürde* ismiyle meşhur olmuştur (Görsel 8). Ancak Ka'b bin Zühre'nin kasidesi ile karıştırılmaması için Osmanlı kültür muhitinde *Kaside-i Bürde* şeklinde anılmıştır (Kaya, 2001, s. 568).

Görsel 10. Şevki Efendi'nin sülüs-nesih hattıyla 'Elif kasidesi'. Mehmet Şevki Efendi'nin Sülüs-Nesih Hat Meşkleri. (1999). İstanbul: IRCICA. S. 37.

Bûsîrî'den altmış altı yıl sonra vefat eden biyografi yazarı İbn Şâkir el-Kütübî'nin rivayetine göre bir akşam kendisine şifa vermesi için Allah'a duâ eden felçli şâir, rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Resûl-i Ekrem ondan kendisi için yazdığı kasidedeki okumasını ister. Bûsîrî, "Ey Allah'ın Resülü ben senin için birçok kaside yazdım hangisini okuyayım?" deyince Hz. Peygamber kasidenin ilk beytini söyler. Bunun üzerine şairin okuduğu kasideyi sonuna kadar dinler. Bitince de hırkasını çıkarıp şairin üzerine örter ve eliyle vücudunun felçli kısmını sıvazlar. Şair uyandığında vücudunda felçten eser kalmadığını fark eder. *El-Kasidetü'l-Bürde* adı bu rüyaya dayanmaktadır (Ayçiçeği, 2015, s. 38; Kaya, 2001, s. 568).

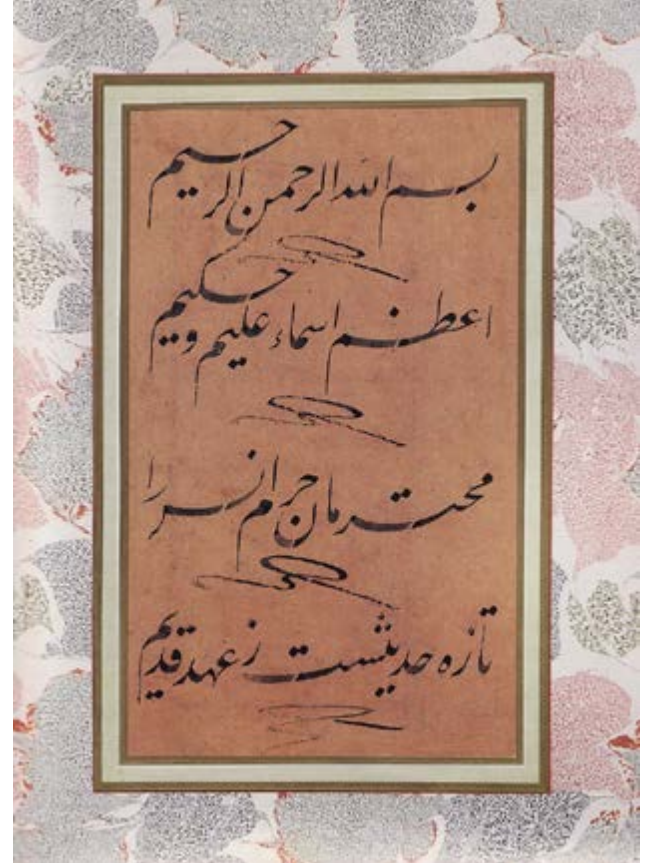
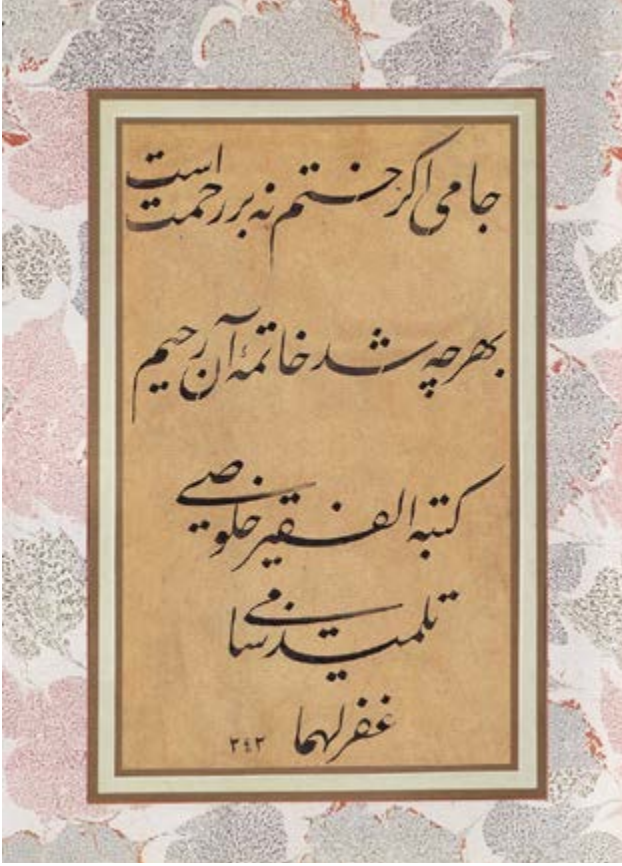
Bu kasidenin seçme beyitleri ve Türkçe manzum tercüme-leri Osmanlı hattatlarının mürekkebat meşklerinde sıklıkla yazdıkları metinler arasındadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumunu, miracını, cihadını anlatan, âşıkane anlatımıyla onu metheden bu nefis şiirin öyle beyitleri vardır ki şair Busûrî'nin kerametine hamledilmiştir (Uğur, 1999, s. 7).

Görsel 9. Hattat Şefik Bey'in nesih hattıyla el-Bûsîrî'nin 'Kaside-i Muhammediyye'sinden bir bölüm. (M. Memiş Fotoğraf Arşivi)

On bölümden oluşan kaside, en eski nüshalarında 160 beyit iken sonrakilerde 165 beyte kadar ulaşmaktadır. Şiir, sevgiliye özlem temasının işlendiği nesib bölümü ile başlar. Daha sonra nefisten şikâyet, Hz. Peygamber'e övgü, onun doğumu, mucizeleri, Kur'an'ın fazileti, cihadın önemi, nedamet, ümit, duâ ve niyaz bölümleriyle sona erer. Bu kaside asırlardır İslam coğrafyasının her yerinde büyük ilgi görmüş, dini toplantılarda ve merasimlerde okuna gelmiştir (Kaya, 2001, s. 568). O kadar meşhur olmuştur ki neredeyse tüm Müslüman milletlerin dillerine tercüme edilmiştir: Farsça,

Görsel 11.
Hulûsi Efendi'nin ta'lik hatıyla 'Besmele Kasidesi'. *Hulûsi Efendi'nin Ta'lik Meşk Murakkai*, (Neşre Haz. Muhittin Serin). (1999). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. s. 19,29

Türkçe, Urduca, Peştuca, Pencapça, Malayca vd. Bürde aynı zamanda İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi birçok Avrupa diline de tercüme edilmiştir (Yazar, 2018, s. 148).

3. Kaside-i Muhammediyye (Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî)

Kasîde-i Bürde şairi Bûsîrî'nin diğer şiiirleri yanında, Hz. Peygamber'e olan sevgisiyle yazdığı, 'el-Kasidetü'l- Muhammediyye' diye bilinen bir Mîmiyyesi vardır. Bûsîrî 16 beyitten oluşan bu küçük şiiirinde yalnızca Rasûlullah'ı övmüş başka hiçbir unsura değinmemiştir (Yücel, 2016, s. 96). Onun en büyük eseri Kasîde-i Bürde'nin düşünce kodlarını göstermesi bakımından güçlü bir örnek olan bu kasidenin ilk üç beytinin anlamı şöyledir:

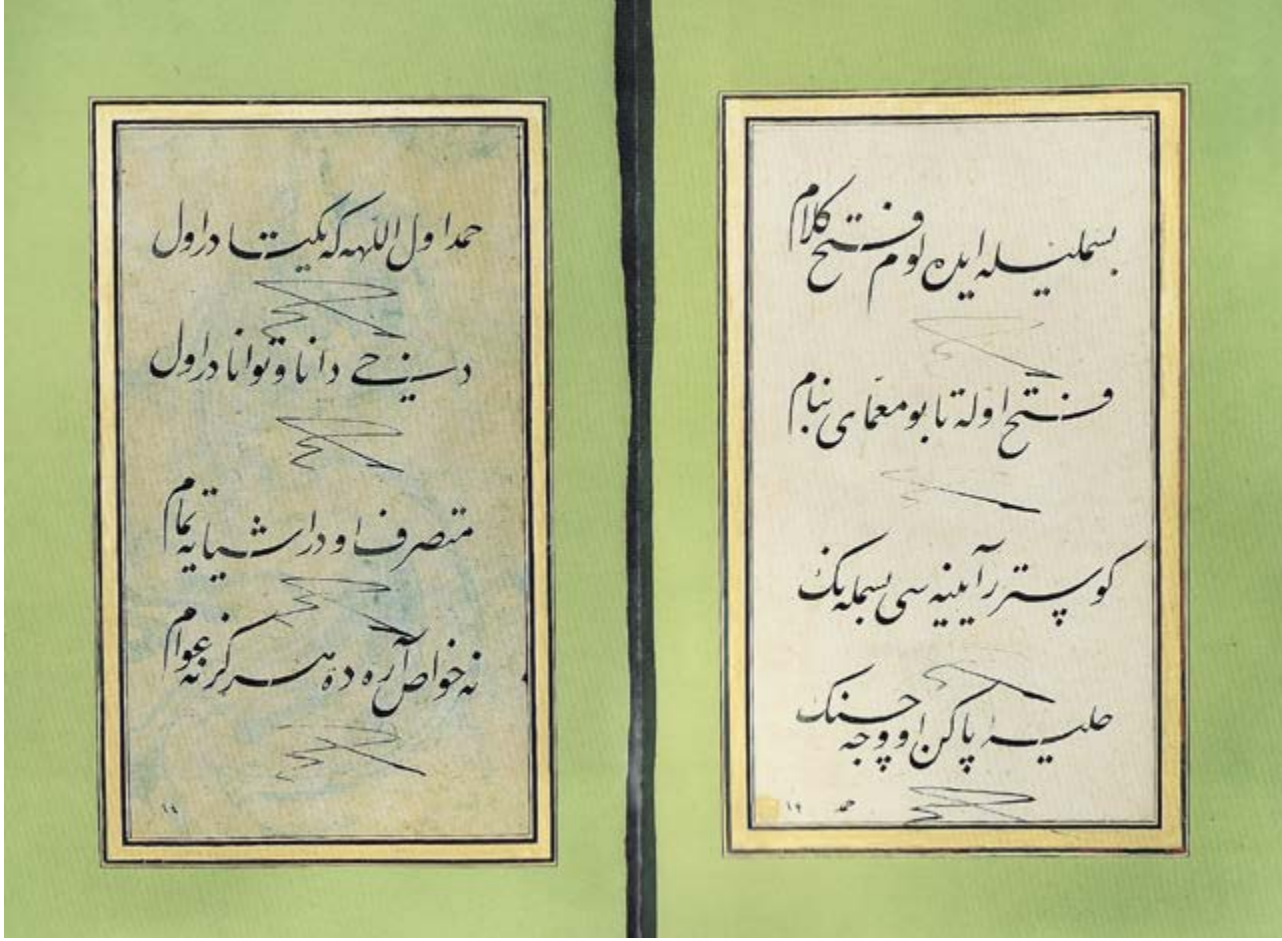
Muhammed (a.s.) Arapların ve onun dışındaki milletlerin en şerefliisidir
Sağlam basanların, doğru yolda gidenlerin de en hayırlısı
Muhammed (a.s.) iyiliğin her türlüşünü yapandır

Muhammed (a.s.) ihsan ve kerem sahibidir hem de Muhammed (a.s.) bütün resullerin tacıdır Muhammed (a.s.)'ın hem görüşü doğrudur hem de sözü (Mermer, 2018, s. 185,186). Her mısraı "Muhammed" ismiyle başlayan bu kaside sülüs-nesih mürekkebat meşklerinde yazılan metinlerdendir (Görsel 9).

4. Elif Kasidesi:

Sülüs-nesih mürekkebat çalışmalarında yazılan metinlerden biri de "Elif Kasidesi" olarak bilinen manzûmedir. Kaynaklarda şairi hakkında bilgiye rastlayamadığımız bu Arapça kasidenin her mısraı alfabe'deki sırasıyla, "Elif" ten başlayıp "Ye"ye kadar devam eden harflerle başlamaktadır. Hz Muhammed (a.s.) sevgisini ve onun güzel vasıflarını ele alan kaside; daha çok bir satır sülüs, iki satır nesih, tekrar bir satır sülüs tertibiyle yazılmıştır. Milletlerarası İslam Kültür Mirasını Koruma Komisyonu (ICPICH) tarafından baskısı da yapılmış olan, Hattat Mehmet Şevki Efendi'nin bu tarz'daki meşk murakkai günümüzde sülüs-nesih çalışanların temel başvuru kaynaklarından'dır (Görsel 10) (ICPICH, 1999).

Görsel 12.
Mehmet Sadullah Efendi'nin ta'lik hattıyla 'Hilye-i Hâkânî' kıt'ası. Derman, M. U. (2002). *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi. s. 148,149.

5. Besmele Kasidesi (Molla Câmi Divânı)

İranlı büyük mutasavvıf ve şair Abdurrahman Molla Câmi'nin (817/1414-898/1492) divânından seçilmiş beyitlerde, Osmanlı ta'lik üstadlarının mürekkebat meşklerinde yazmayı adet edindikleri metinlerdendir.

Memleketi olan Horasan'ın Câm şehrine nisbetle bu mahlasla anılan Molla Câmi'nin Osmanlı ilim-irfan muhiti ile de sıkı münasebeti olmuştur. Eserleri henüz sağlığında iken bütün Türk âlemine yayılmıştır. Klâsik Türk edebiyatına tesiri sanıldan çok daha fazla ve daimî olan Molla Câmi, özellikle din ve tasavvuf konularında şairlerimiz tarafından üstat kabul edilmiş ve eserleri defalarca Türkçeye tercüme edilmiştir (Okumuş, 1993, s. 94-97; Sevgi, 2011, s. 2).

Farsça ve Arapça olarak kırk beşin üzerinde manzum ve mensur eseri olduğu belirtilmektedir. Ancak bunların bir

kısmı günümüze ulaşmamıştır. Şiirlerini üç divanda toplanan Molla Câmi'nin *Besmele Kasidesi*, besmelenin her harfi için bir beyit olmak üzere 19 beyitten oluşmuştur (Derman, 2002, s. 217; Okumuş, s. 1993, 94-97). Besmele ile başlayan bu Farsça şiir, Osmanlı ta'lik-nüvisleri tarafından talebelere örnek olarak birçok defa yazılmıştır (Görsel 11).

6. Hilye-i Hâkânî:

Sözlükte "Süs, ziynet, cevher, güzel sıfat, güzel yüz" manalarına gelen *hilye*, terim olarak Hz. Muhammed'in (a.s.) mübarek vasıflarını, güzelliklerini anlatan manzum veya mensur edebî eserleri (Şemseddin Sâmî, 1989, s. 558; Devellioğlu, 1992, s. 442) ve bu meyanda hüsn-i hatla yazılmış levhaları ifade eden bir kavramdır. Diğer peygamberleri, Hulefâ-i Râşidîn'i, bazı sahabe ve tarikat büyüklerini vasfedilen yazılı metinler anlamında da kullanılmıştır. Ancak "Hilye" denince "Na't" kelimesinde olduğu gibi daha çok Hz. Peygamber'i

Görsel 13. Hafız Osman'ın Sülüs-Nesih Hilyesi. *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*. (Ed. Taşkale, Gündüz.). (2011). İstanbul: Antik A.Ş. s. 101.

tasvir eden eserler akla gelir (Subaşı, 2011, s. 213). Edebî bir tür olarak hilyeler aslında şemâillerden³ doğmuştur ve daha sonra ayrı bir edebiyat türü haline gelmiştir. Hilyelerin ve şemâillerin kaynağını kütüb-i sitte adıyla bilinen altı büyük hadis kitabı ve diğer hadis kitaplarındaki Hadis-i Şerifler oluşturmaktadır (Erdoğan, 2007, s. 318).

Hâkânî Mehmet Bey'in 1007/1598-99 yılında yazdığı "Hilye" adlı eseri, Türk edebiyatında hilye türünün ilk ve en önemli örneğidir. Hilye kelimesi bu eserden sonra özellikle Hz. Peygamber'in vücut yapısı ve sıfatları hakkında meydana getirilen eserlerin genel adı olmuştur. Besmele hakkında bir manzume ile başlayan eser, ardından yirmi iki beyitte söze besmele ile başlamanın gereğinden ve besmelenin sırlarından bahseder. "İftitah-ı kelim" başlıklı bölümde Hâkânî Mehmet Bey, eserin konusundan, giriştiği işin zorluğundan söz ederek acizini dile getirmektedir. Daha sonra Hz. Ali'nin hilye ile ilgili rivayetinden, hilyenin faziletlerinden bahseder.

3 Şemâil kelimesi sözlükte "Karakter, kişilik, tabiat, huy, ahlak; iyi, hoş seçkin özellikler" gibi anlamlara gelir. Hz. Peygamber'in beşerî yönünü, yaşama tarzını ve şahsî hayatını anlatan eserlere bu ad verilmiştir (Bilgin, 2016, s. 84).

Görsel 14. Sülüs-Nesih 'Hilye-i Şerife' Kıt'ası. *Mehmet Şevki Efendi'nin Sülüs-Nesih Hat Meşikleri*. II. Baskı. (2010). İstanbul: IRCICA. s. 46.

İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan eserde Hz. Peygamberin vücut yapısına dair özelliklerini açıklayan beyitlere de yer verilmiştir. Nüshalara göre değişmekle 710 beyti aşan bu mesnevinin seçme beyitleri, Osmanlı ta'lik hattatları tarafından mürekkebat meşklisinde çoğunlukla tercih edilmiştir (Görsel 12). 1015/1606 tarihinde vefat eden Hâkânî Mehmet Bey'in kabri Edirnekapıda Mihrimah Sultan Cami haziresindedir (Uzun, 1997, s.167).

7. Hilye-i Şerife:

İslam Peygamberinin vasıflarıyla ilgili olarak muteber kaynaklardan nakledilen rivayetlerden biri XVII. asrın sonlarında, Hafız Osman (Ö. 1110/1698) tarafından belirli bir şekil verilerek duvara asılmak üzere levha haline getirilmiştir (Derman, 1992, s. 40). Hz. Peygambere duyulan sevgi ve saygının bir nişanesi olarak görülen hilye levhaları, bilhassa Osmanlı kültüründe büyük bir önem ve itibar kazanarak yaygınlaşmış, taşıdıkları kutsî mana sebebiyle hilyeler etrafında birtakım inançlar da meydana gelmiştir (Serin, 2011, s. 93). Dinî bir dayanağı tespit edilememekle içinde hilye bulunan evin felakete uğramayacağına, üzerinde hilye taşıyan kişinin musibetlerden korunacağına (Uzun, 1998, s. 44), Peygamberi rüyasında göreceğine, hilyeyi ezberleyenlerin dünya ve ahirette çeşitli nimetlere ereceğine (Acar, 1999, s. 153), hilye bulunan evde huzur, mutluluk ve bereket olacağına (Yardım, 1997, s. 61) dair inanışlar hilyeye teveccüh konusunda teşvik edici bir rol oynamıştır. Hilye levhalarında genellikle Hz. Ali (r.a.) rivayeti tercih edilmiş olup bu metnin Türkçe anlamı şöyledir:

Hz. Ali (r.a.) Hz. Peygamberi (a.s.) vafettiği zaman şöyle buyurdu: Hz. Peygamber'in boyu ne çok kısa, ne de çok uzundu. Kavminin orta boylusu idi. Saçları ne kıvrıkcık kısa, ne

de düz uzun idi, kıvrıcıkla düz arası idi. Dolgun etli değildi. Çehresi de çok yuvarlak değildi. Değirmi yüzlü, duru beyaz tenli, iri ve siyah gözlü, uzun kirpikliydi. İri kemikli ve geniş omuzluydu. Göğsü, ortadan karnına kadar kılsızdı. İki avucu ve tabanları dolgundu. Yürüdüğü zaman, sanki yokuş aşağı iner gibi rahatlıkla ilerlerdi. Sağına ve soluna baktığında, bütün vücuduyla dönerdi. İki omuzu arasında “Nübüvvet mührü” vardı ve bu onun sonuncu peygamber oluşunun nişanesi idi. O insanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendilerini ansızın görenler, heybeti karşısında sarsıntı geçirirler; fakat üstün vasıflarını bilerek sohbetinde bulunanlar ise onu çok severlerdi. O'nun üstünlüklerini ve güzelliklerini tanıtmaya çalışan kimse: Ben, ne ondan önce ve ne de ondan sonra, onun gibi birisini görmedim, demekten kendini alamazdı. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.⁴

Hattatlar tarafından birçok farklı düzenlemeler yapılmış olmakla Hafız Osman'ın tertip ettiği klasik hilye formu her zaman geçerliliğini korumuş, başta sülüs-nesih olmak üzere, diğer yazı çeşitleri ile de çok başarılı örnekleri verilmiştir. Hilye metni, hilye-i şerife, hilye-i saâdet, hilye-i nebevî gibi adlarla anılan levhalar dışında, yazı öğreniminin mürekkebat aşamasında da sülüs ve nesih satırlar hâlinde çalışılan metinlerdendir (Görsel 14). Bu yazılarda verilen icazetnamelerde, klasik formda yazılmış hilye levhaları önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

Genellikle hat derslerinin haftada bir defa olmak üzere belirlenen günde yapılması adettendir. Verilen meşkler tek satır olarak çalışılır, hocanın yeterli görmesi hâlinde bir sonraki satıra geçilir. Talebeye verilen meşklere bu esasa göre hazırlanır. Ancak sülüs ve nesih çoğunlukla birlikte çalışıldığı için her ikisinden birer satır yazılır. Satırların altına konulan ve “Çalışma” anlamına gelen üsluplaştırılmış “Sa'y” işareti, yazan ustalara göre farklılık arz eder. Hatta bu işaretlerden meşkin kime ait olduğunu anlamak mümkün olabilmektedir. Yukarıda belirtildiği şekilde müfredat ve mürekkebat meşklerini başarıyla tamamlayan hattat adayına hocası tarafından icazet verilir.

4 Hilye levhalarında en çok yazılan Hz. Ali rivayetinin Türkçe anlamı için bkz: Derman, “Hat Sanatında Osmanlı Devri”, İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul (1992), s. 40; Yardım, *Peygamberimizin Şemâilî*, s. 65; Subaşı, “Yaygınlaşmış Şekil ve Muhtevası İle Hilye-i Şerife ve Bölümleri”, *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, (Ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz), İstanbul, (2011), s. 43-45; Serin, “Hilye-i Şerife”, s. 93. , Pala, “Gülü Tarife Ne Hacet, Ne Çiçekdir Biliriz”, *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, İstanbul, (2011), s. 51.

SONUÇ

Hat sanatının Osmanlı döneminde büyük ilgi gördüğü ve bu alanda seçkin eserler vermiş birçok ünlü hattatın payitaht İstanbul'da yetiştiği málumdur. Bu başarıda en büyük pay, temelde usta- çırak ilişkisine dayanan, düzen ve disiplin içinde asırlar boyu yürütülen eğitim geleneğine aittir. Klasik hat eğitiminde hâlâ geçerliliğini koruyan bu sistemde çalışmalar, “Müfredat” ve “Mürekkebat” olmak üzere iki merhalede yapılır. İkinci merhale olan mürekkebat çalışmalarında hat talebesine uzun metinler yazdırılarak kelime ve cümlelerin satıra dizilişi ve kompozisyon kuralları öğretilir. Bu hususta bilhassa Hz. Peygamber sevgisini ve onun örnek hayatını konu alan metinlerin tercih edilmesi de tesadüfi değildir. Hattat adayının bir taraftan Kur'an sanatı olan hattı öğrenirken aynı zamanda defalarca yazdığı bu seçme metinlerin manasını da idrak ederek Muhammedî ahlaki benimsemesi gaye edinilmiş olmalıdır. Gönül bağı ve samimiyetle sürdürülen düzenli bir hat taliminin bu sanatla uğraşan ince ruhlu sanatkârlara belli bir tevazu ve olgunluk seviyesi kazandırması beklenir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. Ş. (1999). *Türk Hat Sanatı*, İstanbul: Antik A.Ş.
- Atasoy, N. (1998). “Hırka-i Saâdet”, İslam Ansiklopedisi, *Cilt.17*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 374-377.
- Ayçiçeği, B. (2015). Bûsîrî'nin Kasidetü'l-bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (15), 27-102.
- Aydın, Z. C. (2016). *Eyüp Sabri Paşa'nın Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bilgin, A. A. (2016). Hz. Muhammed'in Muhtasar Şemâil-i Şerif Tercümesinde Geçen vasıfları, *Türkiyat Mec.* 26/1, 81-88.
- Demirayak, K. (2001). “Kasidetü'l-Bürde”, İslam Ansiklopedisi, C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 566-568.
- Derman, M. U. (1992). Hat sanatında Osmanlı Devri, İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul: IRCICA.

- Derman, M. U. (2002). *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi.
- Erdoğan, M. (2007). Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum hilyesi, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 317-357.
- Yazgan, M. H. (1999). Hulûsi Efendi'nin Ta'lik Meşk Murakkai, Neşre Haz. Muhittin Serin, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Kaya, M. (2001). "Kasidetü'l-Bürde", İslam Ansiklopedisi, C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 568-569.
- Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sülüs ve Nesih Meşk Murakkai*, (Neşre Haz. Muhittin Serin). (1996). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mehmet Şevki Efendi'nin Sülüs-nesih Hat Meşkleri*, (1999). İstanbul: IRCICA.
- Mehmet Şevki Efendi'nin Sülüs-nesih Hat Meşkleri*, Genişletilmiş II. Baskı, (2010). İstanbul: IRCICA.
- Memiş, M. (2007). Nesta'lik Hattı, *Bişnev-Mesnevinin İlk On Sekiz Beyti*, İstanbul: Konya B. B. Yayını, 30-35.
- Mermer, K. (2018). *Klasik Şerh Geleneğinde Üslûp – Kasîde-i Bürde Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Okumuş, Ö. (1993). "Câmî Abdurrahman", İslam Ansiklopedisi, C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 94-99.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Pala, İ. (2011). Gülü Tarife Ne Hacet, Ne Çiçektir Biliriz, *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, (Ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz), İstanbul: Antik A.Ş. 49-55.
- Serin, M. (2004). "Meşk", İslam Ansiklopedisi, C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 372-374.
- Serin, M. (2011). Hilye-i Şerife, *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, (Ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz), İstanbul: Antik A.Ş. 91-95.
- Sevgi, A. (2011). Molla Câmî'nin Akâit Risalesi ve Türkçe Manzûm Bir Tercümesi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (26). 1-8.
- Subaşı, M. H. (2011). Yaygınlaşmış Şekil ve Muhtevası ile Hilye-i Şerife ve Bölümleri, *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, (Ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz), İstanbul: Antik A.Ş. 39-47.
- Subaşı, M. H. (2011). Hat Sanatında Hz. Peygamber Sevgisiyle Doğmuş Bir Form: *Hilyeler, Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu*, II, (7-8 Mart 2009 / Sakarya), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 211-264.
- Şemseddin Sâmî (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şevki Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkai, (Neşre Haz. Muhittin Serin), (2000). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- (Ed. Taşkale, F.-Gündüz, H.) . (2011). *Hilye-i Şerife - Hz. Muhammed'in Özellikleri*, İstanbul: Antik A.Ş.
- Uğur, M. (1999). "Kaside-i Bürde'ye Reddiye" Kitapçığına Kısacık Reddiye, *Dini Araştırmalar*, II, (4), 5-20.
- Uzun, M. (1994). "Ebced", İslam Ansiklopedisi, C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 68-70.
- Uzun, M. (1997). "Hâkani Mehmed Bey", İslam Ansiklopedisi, C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. 166-168.
- Uzun, M. (1998). "Hilye", İslam Ansiklopedisi, C. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 44-47.
- Yardım, A. (1997). *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Yazar, S. (2018). Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II (3). 145-187.
- Yücel, Y. İ. (2016). Kaside-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmi Çalışmalar, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (1). 86-106.